

Fornleifaskráning í Varmadal á Kjalarnesi

Elín Ósk Hreiðarsdóttir

**Fornleifastofnun Íslands
FS302-05261
Reykjavík 2006**

Forsíðumynd er af Kjóagarði (GK:277:011)

© *Fornleifastofnun Íslands*
Bárugötu 3
101 Reykjavík

Sími: 551 1033
Fax: 551 1047
Netfang: fsi@instarch.is

Efnisyfirlit

1. Inngangur	4
2. Um fornleifaskráningu	5
3. Landshættir og saga	8
4. Fornleifaskrá	10
5. Minjar í hættu vegna nýs deiliskipulags í Helli	21
Heimildaskrá	23

Viðauki

Loftmynd þar sem minjastaðir í Varmadal eru sýndir

1. Inngangur

Í desember 2005 hafði Oddur Hermannsson á verkfræðistofunni Landformi ehf samband við Fornleifastofnun Íslands. Hann fór þess á leit fyrir hönd eiganda Varmadals á Kjalarnesi, að stofnunin skráði þar fornleifar vegna nýs deiliskipulags á jörðinni. Ráðgert er að í framtíðinni muni rísa íbúðahúsabyggð á jörðinni en fyrri ábúendur eiga þó enn 8,6 ha svæði í kringum gamla bæinn á jörðinni.

Svæðisskráning var unnin í janúarbyrjun 2006 en vettvangsvinna um mánaðarmótin janúar-febrúar. Heimildakönnun, vettvangsrannsókn og viðtal við heimildamann í Varmadal leiddu í ljós 20 minjastaði en af þeim reyndust 7 á því svæði sem tilheyrir ábúendum og ekki verður tekið til deiliskráningar. Hinir minjastaðirnir 13 teljast allir í hættu vegna fyrirhugaðra framkvæmda þó að á þessu stigi eigi enn eftir að skera úr hvort þeim sé öllum hættu búin sökum þeirra.

Efnisskipan í þessari skýrslu er svipuð og í öðrum skýrslum um skráningu fornleifa.¹ Á eftir inngangi er kafli um fornleifaskráningu sem m.a. gefur yfirlit um löggjöf og aðferðir við fornleifaskráningu (2. kafli). Þá er gefið stutt yfirlit um sögu jarðarinnar og fornleifarannsóknum á skráningarsvæðinu (3. kafli). Síðan er birt skrá yfir fornleifastaði sem kannaðir voru í febrúarbyrjun 2006 (4. kafli). Í 5. og síðasta kafla er rætt um minjar sem eru í hættu í Varmadal. Aftast í skýrslunni er að finna minjakort þar sem gefur að líta minjar í Varmadal, bæði utan og innan skipulagssvæðis.

Elín Ósk Hreiðarsdóttir vann bæði heimilda- og vettvangsskráningu. Oddur Hermannsson hjá Landformi sá um kortagerð. Heimildamanni, Jóni Sverri Jónssyni, eru færðar kærar þakkir fyrir aðstoðina.

¹ Sbr. Elín Ósk Hreiðarsdóttir. 2003.

2. Um fornleifaskráningu

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenzka fornleifafélags, einkum og sérílagi staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdaglegar fyrir hundrað árum síðan eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun, og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning. Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmiskonar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna. Slík heimildakönnun er nauðsynlegur undirbúningur undir vettvangsathuganir en hún getur líka skilað sjálfstæðum niðurstöðum. Nægilegar heimildir eru til, til að gefa grófa mynd af fjölda, eðli og ástandi minja á ákveðnum svæðum, og skipuleg heimildaúttekt í því skyni getur komið að gagni við skipulagsgerð jafnt sem minjavernd og rannsóknir. Af þessum ástæðum hefur Fornleifastofnun Íslands á undanförunum árum unnið að þróun aðferða við fornleifaskráningu sem fela í sér að skráningunni er skipt þrjú afmörkuð stig og eru þar höfð til viðmiðunar hin þrjú stig skipulagsvinnu. Svæðisskráning er gerð fyrir svæðisskipulagsgerð, aðalskráning fyrir aðalskipulagsgerð og deiliskráning fyrir deiliskipulagsgerð. Svæðisskráning felst í öflun heimilda um fornleifar á viðkomandi skipulagssvæði og söfnun gagna sem gefa margvíslegar vísbendingar um menningarminjar. Markmið svæðisskráningar er að gefa heildaryfirlit um ástand og eðli menningarminja á skipulagssvæðinu, finna og skilgreina svæði og staði sem eru sérstaklega athyglisverðir eða í sérstakri hættu og vera undirbúningur undir aðalskráningu fornleifa. Aðalskráning felst í vettvangsvinnu og miðar að því að staðsetja og kortleggja einstaka minjastaði og lýsa þeim á skipulegan hátt.

Deiliskráning er síðan nákvæmari úttekt á litlu svæði og er unnin samhliða áætlanagerð um endanlega ráðstöfun jarðnæðis.

Á undanförnum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 10. grein þjóðminjalaga (nr. 107, 2001), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi né nokkur annar, spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja ...“ Er þessi fornleifakönnun í anda þeirra markmiða sem sett hafa verið þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölþætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. búsetulandslag, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum og öskuhaugum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mó gröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum;
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið;
- i. skipsflök eða hlutar úr þeim.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu.

Ef mannvistarleifar sem falla undir ofangreinda skilgreiningu finnast á fyrirhuguðu framkvæmdasvæði, þá þarf að leita heimildar til að hreyfa við þeim. Í 14. gr. þjóðminjalaga segir m.a.: „Nú telur ... sá sem stjórnar opinberum framkvæmdum, að hann þurfi að gera jarðrask, svo sem vegna vegagerðar, veitulagnar, framræslu eða skógræktar, er haggð geti við fornleifum og skal hann þá skýra Fornleifavernd ríkisins frá því áður en hafist er handa við verkið. Lýst skal nákvæmlega breytingum þeim er af framkvæmd mundi leiða. Fornleifavernd ríkisins ákveður hvort og hvenær

framkvæmd megi hefja og með hvaða skilmálum. Við allar meiri háttar framkvæmdir ... skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum.“

Það eru því hagsmunir framkvæmdaaðila að hægt sé fletta upp í ábyggilegum skráum um staðsetningu fornleifa áður en framkvæmdir hefjast svo komist verði hjá óþarfa kostnaði og töfum. Einnig eykst nú skilningur á að fornleifar eru vannýttar auðlindir í ferðaþjónustu en forsenda þess að hægt sé að velja staði til kynningar fyrir ferðamenn er að til séu heildstæðar upplýsingar um menningarminjar, ástand þeirra og staðsetningu á viðkomandi svæði.

Að auki má minna á að mat á því hvað teljast markverðar fornleifar hefur lengst af tekið mið af sögu lands og þjóðar í heild. Minni gaumur hefur verið gefinn að sérkennum ákveðinna svæða og fornleifum sem eru markverðar í samhengi héraðssögu. Af þessum ástæðum er eðlilegt að fornleifaskráning sé unnin í nánú samstarfi við sveitarstjórnir og stofnanir þeirra, með hliðsjón af þörfum þeirra.

3. Landshættir og saga

Varmadalur er á norðurbakka Leirvogsár, stutt sunnan við Kollafjörð. Bærinn stendur undir (brattri) brekku sem ýmist er nefnd Hjálmur eða Vestur- og Austurbrekka. Land Varmalækjar að stórum hluta gróið. Talsverðar mýrar voru áður í norðurhluta Varmadals og austast í landareigninni en stór hluti þeirra var framræstur á seinni hluta 20. aldar. Stórir melar eru í landareigninni miðri og hefur talsvert malarnám þar átt sér stað síðan um miðja 20. öld.

Leirvogsá hefur gjarnan verið talin til mikilla tekna fyrir bæinn enda er hún og hefur verið góð laxveiðiá. Áin hefur hins vegar nokkuð skaðað jörina þar sem hún hefur gjarnan brotið land austan við bæinn. Árni Magnússon getur um landbrotið í Jarðabók sinni 1704 og landbrotið var talsvert vandamál fram eftir 20. öld.² Jón Sverrir Jónsson, ábúandi í Varmadal hefur hins vegar á undanförnum áratugum fyllt árbakkann og afmarkað rennsli árinna með ágætum árangri.

Ekki er vitað hvenær bærinn Varmadalur byggist upp en hans er fyrst getið í heimildum 1547 í Leigna-, landskylda- og skreiðargjaldsreikningi Kristjáns skrifara af konungsjörðum í Borgarfirði, Viðeyjarklaustursjörðum og öðrum konungsjörðum í Kjalarnesþingi.³ Á jörðina er minnst í svipuðum úttektum á 16. öld en hvorki fyrr né síðar.⁴

Varmadalur er að sjálfsögðu innan landnáms Ingólfs Arnarssonar en samkvæmt Landnámu (Hauksbók) er bærinn innan þess svæðis sem Hallr Þórisson nam, að ráði Ingólfs. Samkvæmt Landnámu nam hann allt svæðið frá Leiruvogsá að Mógilsá og bjó á Múla. Gera má ráð fyrir að landnám Halls hafi fljótlega skipst upp í minni einingar og samkvæmt Landnámu bjó t.d barnabarn Halls, Þórður Helgason, í Álfsnesi.⁵

Saga Varmadals frá landnámi og fram á 16. öld er nokkuð á huldu enda bæjarins ekki getið í fornbréfasafni nema á 16. öld. Ekki er líklegt að Varmadalur sé á meðal fyrstu landnámsjarða á Kjalarnesi en ekki er ólíklegt að hún hafi byggst upp fljótlega eftir að byggð fór að þéttast á þessu svæði, enda landgæði ágæt. Sú staðreynd jarðarinnar er hvergi getið í fornbréfasafni gæti bent til stöðuleika, þ.a. að hún sjaldan gengið kaupum og sölum. Ekki er vitað um breytingar á landamerkjum Varmadals né

² JÁM III, 336.

³ DI XII, 109.

⁴ sbr. DI XII, 135-135, DI XII, 151 og DI XII, 398.

heldur eru þekkt nokkur afbýli eða hjáleigur í landareigninni og mætti einnig túlka það sem vísbendingu í sömu átt, þ.e. að byggð í hafi um aldir verið nokkuð stöðug og að bærinn hafi lengst af verið í bændaeign. Um þetta verður þó ekki fullyrt þar sem heimildir horfinna alda þegja flestar þunnu hljóði um Varmadal.

Byggðasaga bæja verður vart sögð nema með því að rannsaka stærra svæði og gæti úttekt á fornum heimildum, landamerkjum, kumlum, kirkjum og bænhúsum, ásamt öðrum fornleifum á Kjalarnesi án efa varpað nokkuð betra ljósi á líklega búsetuþróun í Varmadal. Að þessu sinni eru ekki efni til að skyggjast dýpra í sögu jarðarinnar.

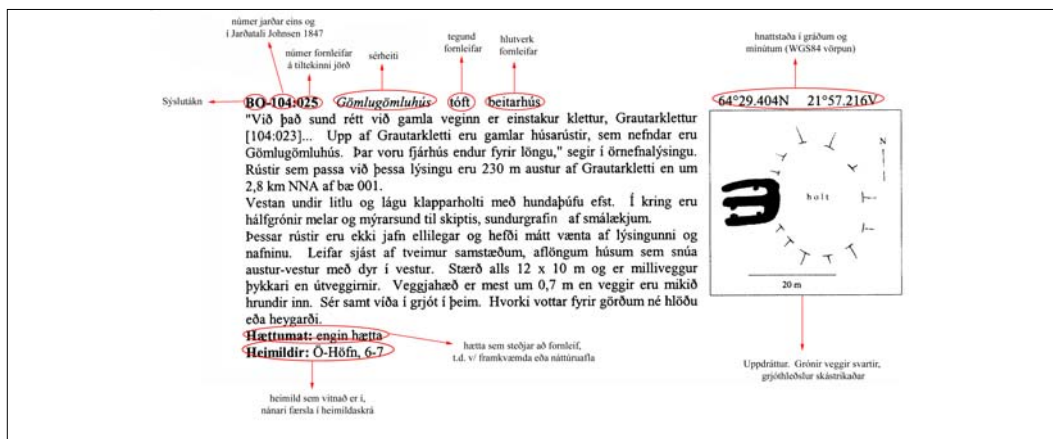
Eftir því sem best verður vitað hefur ekkert verið gefið út um fornleifar í Varmadal fram að þessu. Rétt er þó að geta að Árbæjarsafn skráði talsvert á Kjalarnesi árið 2002-2003 en sú skráning sem gerð var í Varmadal hefur hvorki verið frágengin né útgefin.

⁵ ÍF I, 50-52

4. Fornleifaskrá

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, GK o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: GK-277:001). Fornleifaskrá hvorrar jarðar hefst á stuttu yfirliti yfir skiptingu jarðarinnar, eignarhald hennar og matsverð, og einnig er gefin stutt lýsing á náttúrufari og búskaparaðstæðum og sléttun túna. Þar á eftir kemur listi yfir fornleifar sem fundist hafa heimildir um.

Í skránni fær hver minjastaður eina grein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvorrar greinar eru grunnupplýsingar auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða nátttröll). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða. Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins í gráðum og mínútum. Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum (stillingin

Dæmi um hvernig á skráning á dæmigerðum minjastað lítur út

WGS 84) og er mælt í miðju hvers minjastaðar. Áætlað frávik frá miðju sé ekki meira en 10 metrar að meðaltali. Þar sem getur um „heimild um...” t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þó engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirbyggjandi upplýsinga með um 50 metra fráviki.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirbyggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt með öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Hættustig eru eftirfarandi: 1) engin hættu, 2) hættu og 3) stórhættu. Þeir minjastaðir sem eru fjarri byggð og öllu því umróti sem hugsanlega gæti skemmt þá teljast ekki í hættu. Minjar á eða við svæði þar sem framkvæmdir eiga sér stað teljast í hættu ef hugsanlegt er talið að þeim verði rótað. Sem dæmi um slíka staði má telja fornleifar í túni en þær teljast í hættu vegna þess umróts sem fylgir ábúð og búskap og minjastaðir sem eru á svæði þar sem framtíðar landnotkun er óráðin. Í stórhættu teljast minjastaðir þar sem miklar líkur teljast á að stöðum kunni að verða raskað vegna áætlaðs eða fyrirsjáanlegs umróts. Sem dæmi um slíka staði má nefna minjastaði sem eru á skipulagssvæði þéttbýlis, inni í skógræktarreitum, innan áhrifasvæðis stórfamkvæmda eða sem uppblástur ógnar.

Gerð er grein fyrir hver er hættuorsök hverju sinni. Þá er í síðustu línu getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

GK-277 Varmadalur

Jarðadýrleiki óviss 1704. Konungseign.

Bærinn er 15 hdr. í Jarðabók Johnsens.

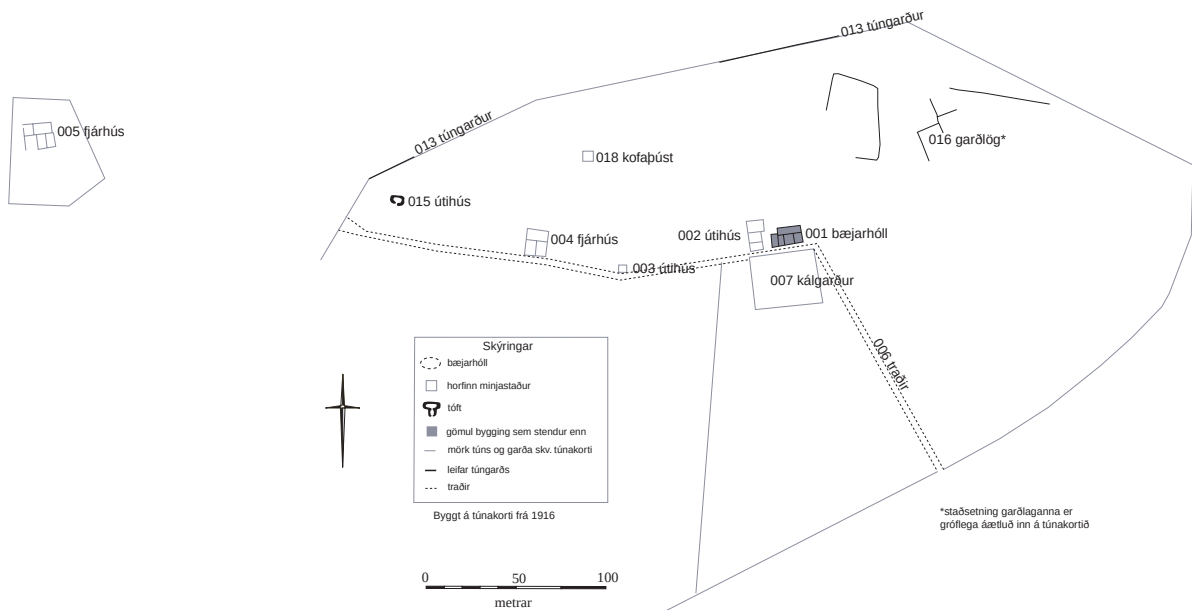
1547-1548 er minnst á jörðina í Leigna-, landskylda- og skreiðargjaldsreikningi Kristjáns skrifara af konungsjörðum í Borgarfirði, Viðeyjarklaustursjörðum og öðrum konungsjörðum í Kjalarnesþingi. Þar segir: (DI XII, 109): Jtem met Wermedaell iiij legekiðr. xij for. landskyldt xv. öre. her er ij foder en argamell nödt oc en ij ar gamell nödt oc vj lam oc en for met lam for en lege oc aff foder en ij ar gamell nödt oc 3 ar gamle nödt oc vj lam oc i landskyldt en sex ar gamell ko oc ij same ko affregnes ij lege."

Jörðin er talin upp Fógetareikningi 1548-49 (sbr. DI XII, 135-136), 1549-50 (DI XII, 151), 1550 (DI XII, 171) og 1552 (DI XII, 398) og er þá lýst á svipaðan hátt.

Túnstærð 1916: 4,2 teigar: "mest allt sléttað" Kálgarðar 850 m².

"Torfrista og stúnga sæmileg. Mótak til eldiviðar sæmilegt. Lax og silungaveiði nokkur. Á spillir engjum, item sandfjúk túnnum. Skaðsöm veður granda húsum og heyjum." JÁM III, 336. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (sömu bls.) segir einnig: "Nauta upprekstur hefur hjeðan brúkaður verið á Mosfellsheiði frí á Hvannavelli." Í Sýslu- og sóknarlýsingum frá 1855 segir (bls. 232): "Varmadalur, 15 hdr., lítinn spöl fyrir sunnan Kollafjörð, norðanvert við Leirvogsá." Í Sýslu- og sóknarlýsingum segir enn fremur (bls. 235): "Sunnan og útsunnan undir Esjunni, allt niður frá Gröf eða Grafardalsmynni, niður með Leirvogsá og vestur með Leirvogum að norðan og norður á Álftaneshöfða og að sunnanverðu við voginn Kollafjörð liggur allmikill samhangandi mýrarfláki, allvíða votlendur og mestmegnis þýfður; eru mýrar þessar sameiginlega nefndar "Sveigsmýrar". Þær eru allgrasgefnar, en létt í þeim heyfall og beit. Þær eru slægju- og beitarlönd jarða þeirra, sem að

Varmadalur - heimatún

þeim liggja; eru það (...), Varmadalur..."

GK-277:001 Varmadalur bæjarhóll bústaður

64°19.286N 21°67.468V

Gamli bærinn í Varmadal, sem merktur er inn á túnakort frá 1916, var byggður árið 1892. Húsið er steinsteypt og stendur enn. Jón Sverrir Jónsson, ábúandi í Varmadal hefur ekki heyrt hvort eldri bær úr torfi og grjóti hafi verið á sama stað og steinsteypta íbúðarhúsið en hann telur það þó líklegt. Á þessum stað er greinilegur bæjarhóll.

Steinsteypta húsið er án kjallara. Á bæjarhólnum hafa verið byggð fleiri hús, t.d. var stór viðbygging byggð um 1928 vestan við gamla bæinn. Fast ofan við bæinn tekur við brekka, ofast nefnd Austurbrekka.

Engin ummerki um eldri byggingar er að finna á bæjarhólnum. Bæjarhólnum hefur eitthvað verið raskað vegna bygginga og annarra mannvirkja. Auk gamla bæjarins hefur verið byggð útihúsasamstæða sem liggur til vesturs frá bænum. Bæjarhóllinn er um 60 X 70-80 m stór og snýr norður-suður. Reyndar er nokkuð erfitt að áætla stærð hans þar sem norðurhlið hans liggur inn í brekkuna að ofan og afar óljóst er hvar vesturbrún hans sleppir. Suðurbrún hólins er skýr og austurbrúnn er ljós þó aflíðandi sé. Hæð bæjarhólsins er allt að 2 m og ekki er ólíklegt að þar leynist minjar undir sverði. Framan (sunnan) í bæjarhólnum voru kálgarðar 007 og milli bæjarhúsa og garðanna lá heimreiðin 006. Samkvæmt Jóni Sverri Jónssyni heimildamanni var að baki gamla bænum "Gamla fjós", sambyggt bænum.

Séð heim að Varmadal, gamli bærinn er lengst til hægri á mynd

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1916

GK-277:002 heimild um útihús

64°19.286N 21°67.492V

Samkvæmt túnakorti frá 1916 voru útihús rúnum 5 m vestan við bæ 001, fast norðan við kálgarð 007. Árið 1928 voru byggð steinsteypt hús á þessum stað, sambyggt gamla bænum 001. Við það hefur öllum eldri leifum verið rutt út.

Jón Sverrir Jónsson, heimildamaður, mundi ekki eftir að hafa heyrt talað um eldri byggingar á þessum slóðum eða hvaða hlutverki þær gegndu.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1916

GK-277:003 heimild um útihús

64°19.281N 21°67.630V

Rúnum 80 m vestan við bæ 001 var útihús samkvæmt túnakorti frá 1916. Á þessum stað var lítill kofi. Hann stóð hér um bil þar sem Varmadalur 2, íbúðarhús Jóns Sverris Jónssonar, stendur nú. Kofinn var þó heldur austar en húsið sjálft, eða nálega þar sem nú er bílskúr og plan sunnan hans. Íbúðarhúsið var byggt 1968, þá var lítið sem ekkert eftir af kofanum og öll ummerki um hann eru nú horfin. Ekki vissi Jón nákvæmlega um hvaða hlutverki tóftin gegndi en hún var einhvers konar útihús.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1916

GK-277:004 heimild um fjárhús

64°19.284N 21°67.763V

Inn á túnakort frá 1916 er merkt útihús um 130 m vestan við bæ 001 en um 40 m vestan við annað útihús 003. Húsið stóð nálega þar sem íbúðarhús í Varmadal I stendur. Samkvæmt Jóni Sverri heimildamanni voru útihúsin stutt ofan (norðan) við íbúðarhúsið sem nú stendur á þessum slóðum, fast ofan heimreiðar. Þarna er steinsteypt íbúðarhús, heimreið og grasflöt ofan hennar.

Á þessum stað voru aðalfjárhús bæjarins. Þau samanstóðu af tveimur húsum sem snéru norður-suður, með stafn í suður, og hlöðu að baki. Húsin voru úr torfi og grjóti en timburpil var á fjárhúsunum. Hlaðan stóð lengur en fjárhúsin en öll ummerki eru horfin fyrir nokkru.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1916

GK-277:005 heimild um fjárhús

64°19.362N 21°68.212V

Um 400 m vestan við bæ 001 er merkt útihús inn á túnakort frá 1916. Það hefur staðið í afgirtum túnbleðli. Á þessum stað stóðu fjárhús. Þau voru nálega þar sem íbúðarhúsið Varmadalur III stendur nú (byggt á 8. áratugnum). Fjárhúsið stóð þar sem svolítill hæð er í landslaginu, þeirri sömu og Varmadalur III stendur nú á. Henni hefur verið umturnað nokkuð við byggingu íbúðarhúss og vegarslóða að því. Enn má þó sjá í brekkurótum að hæðin hefur verið stórgrýtt enda er hún merkt sem slík á túnakortið.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Túnakort 1916

GK-277:006 heimild um traðir

64°19.275N 21°67.452V

Inn á túnakort frá 1916 er merkt heimreið að Varmadal 001. Hún hefur legið úr SSA til NNV, að bænum og verið um 150 m löng. Þar hefur gatan beygt til vesturs og legið meðfram suðurlhlið bæjarhúsanna, milli þeirra og kálgarðs 007. Gatan lá frá bæ að úthúsi 003. Samkvæmt túnakorti virðist þá óljós slóði hafa tekið við til vesturs, fram hjá fjárhúsi 004 og áfram. Þar sem heimreiðin lá er nú malarslóði. Engin merki sjást um eldri götu nú en malarslóði liggur hér um bil á sama stað og öll gamla gatan var.

Samkvæmt Jóni Sverri Jónssyni heimildamanni voru þarna troðningar með grús í þegar hann man fyrst eftir sér.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Túnakort 1916

GK-277:007 Hundareitur heimild um kálgarð

64°19.265N 21°67.491V

"Niðureyri var stykki neðan við bæinn, sem vegurinn heim liggur um. Þar var kálgarður, sem hét Hundareitur, en er nú tún", segir í örnefnaskrá. Umræddur kálgarður er merktur inn á túnakort frá 1916, fast sunnan við bæ 001 og útihús 002. Samkvæmt túnakortinu hefur heimreiðin 006 legið á milli húsanna og kálgarðsins. Garðurinn hefur náð frá um 5 m sunnan við gamla bæinn 001 og í 30 m til suðurs og vesturs. Kálgarðurinn hefur að mestu verið þar sem nú er grasi gróin og sléttuð aflíðandi brekka sunnan við gamla bæinn. Hann hefur þó náð lengra til norðurs en brekkan gerir eða inn á malarveginn sem liggur nú að gamla bænum.

Engin ummerki sjást nú um kálgarðinn en samkvæmt túnakorti var kálgarðurinn um 30 X 30 m stór. Jón Sverrir Jónsson heimildamaður kannaðist ekki við garðinn og hafði aldrei heyrt talað um kálgarð á þessum stað.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Varmadalur, 2 og Túnakort 1916

GK-277:008 Stekkurinn tóft stekkur

64°19.521N 21°66.499V

"Nokkuð innan við bæ er lækur, sem heitir Stekkjargil, og á austurbakka lækjarins eru rústir eftir Stekkinn", segir í örnefnaskrá. Tóftir stekkarins sjást enn. Þær eru um 540 m norðaustan við bæ 001 en um 5 m suðaustan við Stekkjarlæk. Raflína sem lögð hefur verið á milli sumarbústaða á þessum slóðum liggur fast suðaustan

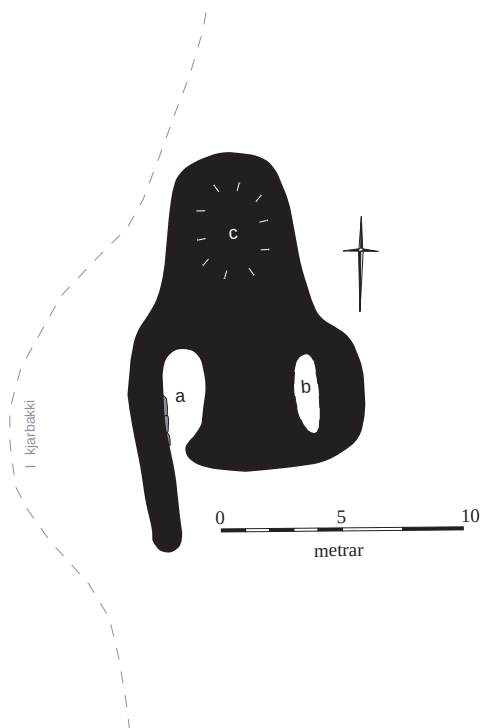
Stekkurinn (GK277:008), merktur inn á ljósmyndina með rauðum hring.

við tóftina. Tóftin er 40-50 m austan við sumarbústað. Grasi gróðið þýflendi er umhverfis tóftina. Svæðið er gróðið snöggu grasi. Stekkjarlækur rennur í litlu gili á þessu svæði og frá honum eru um 2 m upp á lækjarkakkann þar sem mest er.

Tóftin er 16-17 X 10 m stór og snýr NNA-SSV. Hún virðist hafa verið þrjú hólfi þótt þau séu nú orðin mjög óskýr. Hér verður hverju hólfi gefinn bókstafur til aðgreiningar. Að vestanverðu eru í tóftinni tvö hólfi (a og b). Það nyrðra er það greinilegasta (a). Það er um 3 X 1-1,5 m stórt að innanmáli og snýr nálega austur-vestur. Op er norðarlega á vesturvegg og norðurveggur hólfsins gengur frá því um 4 m lengra til vesturs en vesturveggur tóftarinnar og myndar þannig aðhald. Sunnan við þetta hólfi er öllu óskýrara hólfi (b). Ekki er greinilegt op á þessu hólfi og raunar er það einungis greinilegt sem dæld í yfirborðið. Aftan (austan) við hólfin tvö er svo þriðja hólfið (c). Það er þeirra allra óljósast og vart meira en ógreinileg dæld í þúfnabakka sem rís aðeins hærra en umhverfið. Ekki fer þó á milli mál að þarna hefur mannvirki verið, en þó e.t.v. aðeins heystæði. Veggir tóftarinnar eru mest 0,3 m háir og víða nærri alveg hlaupnir í þúfur. Einstaka steina má sjá í norðurhleðslu hólfs (a) en að öðru leyti er tóftin alveg gróin.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Varmadalur, 1

GK-277:009 Byrgishylur örnefni byrgi

64°19.634N 21°65.294V

"Innan við hana [Lambamýri] taka við gljúfur, allhá með ánni; þau heita Gljúfur. Í miðju Gljúfri er stór hylur, Byrgishylur", segir í örnefnaskrá. Byrgishylur er í Leirvogsa um 1,2 km ANA við Varmadal 001. Jón Sverrir Jónsson, heimildamaður, kannaðist ekki við byrgi á þessum slóðum en benti þó á hellisskúta í gljúfrinu nærri því beint ofan við hylinn sem líklegan stað sem hylurinn dragi nafn af. Gljúfrin eru nokkuð djúp á þessum slóðum og undirlendi er takmarkað. Það er þó meira bæði norðan og suðvestan við hylinn. Hellirinn er ofarlega í gljúfrinu en vel er gengt upp í hann.

Hellisskútin ofan við Byrgishyl

Hellirinn er opin til austurs. Hann gengur í sveig og er samtals um 10 m breiður en mest 3-4 m á dýpt. Hellispakið slútir yfir sylluna og myndar þannig skjól. Úr skútanum er sæmilegt útsýni til norðurs og austurs en takmarkað í aðrar áttir. Engin mannaverk eru greinileg á eða við hellinn. Hugsanlegt er að kindur hafi leitað í hellinn eða jafnvel að hann hafi verið notaður til skjóls fyrir smala. Gengið var um gljúfrin, bæði suðvestan og norðan við Byrgishyl en engin mannaverk fundust. Verður því að teljast líklegast að hylurinn sé kenndur við skútann.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Varmadalur, 1

GK-277:010 Sýsluvegur vegur leið

64°19.059N 21°67.971V

"Austur af þessu [Tjarnarengi] og ofan við bæ eru miklir melar. Ekki hafa þeir neitt nafn, nema ef vera skyldi Varmadalsmelar afbæjar, en héðan í átt til Valla eru þeir kallaðir Vallamelar, af því að leiðin að Völlum lá eftir þeim", segir í örnefnaskrá. Leiðin að Völlum var í raun hluti af lengri leið, Sýsluveginum sem lá í gegnum alla landareign Varmadals. Vegurinn lá suðvestast í landi Varmadals yfir Leirvogsa á vaði 014 nálægt um 450 m suðvestan við bæ 001. Þaðan lá hann til norðurs og svo norðausturs ofan (norðan) við

Sýsluvegurinn (GK-277:010) þar sem hann sést sem skorningur í hæðinni, suðvestan við bæ

Vesturbrekku sem tekur við fast ofan við túnin í Varmadal. Vegurinn lá í gegnum svæði norðaustan við bæ þar sem mikið malarnám hefur átt sér stað á undanförunum áratugum. Þar greindist vegurinn í tvennt. Annar armur hans lá beint til norðurs að Völlum en hinn til norðausturs áfram til Norðurgrafar og Þverárkots og áfram um sveitina. Vegurinn lá um margvíslegt landslag, en víða var reynt að leggja hann um mela þar sem það var hægt.

Merki vegarins eru nú víða horfin. Hann sést sem ruddur slóði frá Leirvogsa og upp að malarslóða á um 70 m kafla. Norðvestan slóðans sést vegurinn aftur og er hann þar e.k. sylla í aflíðandi graslendi. Hann liggur samsíða malarslóða að Varmadalsbæjunum á um 140 m kafla áður en hann hverfur í slóðann. Vegurinn hefur að mestu leyti legið á sama stað og nú er malarslóði en norðvestar er hann horfinn í víðáttumikið malarnám. Eins og áður segir greindist vegurinn í tvennt þar í malarnáminu, annar armurinn lá þar sem nú er vegur að Völlum en hinn lá áfram til norðvesturs og má sjá móta fyrir honum á einum stað norðaustarlega í landareign Varmadals, frá malarnámi og að malarslóða sem er á norðurmerkjum jarðarinnar. Á þessum stað hefur vegurinn verið ruddur í gegnum mel á um 230 m löngum kafla.

Sýsluvegurinn (GK277:010) upp frá vaðinu

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Varmadalur, 1

GK-277:011 Kjóagarðar garðlag áveita

64°19.948N 21°68.357V

"Ef við höldum hér uppfrá, vestur eftir landinu, er línan úr Gljúframýrarholti milli Tjarnarnengjanna og í Kjóagarða, en þar mætast lönd Varmadals, Valla og Kollafjarðar. Kjóagarðar er þurrasti hluti af mýrinni þ.e. Flóanum", segir í örnefnaskrá. Kjóagarðar er nafn á stóru svæði í mýrinni nyrst í landi Varmadals. Merki bæjanna þriggja koma saman um 850 m NNV við Varmadalsbæ 001. Skurður er nú á merkjum og þar eru engar leifar garðs. Greinilegur garður liggur hins vegar til SSV frá norðurmerkjum um 180 m vestan við þar sem merki jarðanna þriggja koma saman. Garðurinn liggur í þýfðri og deiglendri mýri. Raflína gengur nálega austur-vestur í gegnum mýrina norðarlega, nálægt merkjum. Skurður er á merkjum.

Garðurinn er um 150 m langur og liggur SSV-NNA. Hann er greinilegur fast sunnan við skurð á merkjum en er óskýrari sunnar og hverfur loks í mýrina hér um bil þar sem mói tekur við af henni. Hann virðist að mestu hafa verið byggður úr torfi, sem sjálfsagt var stungið upp við hlið hans í mýrinni. Í suðurhluta garðsins má þó greina grjót í honum hér og þar. Garðurinn er mest 1,5-1,8 m á breidd en víða er hann um 1 m á breidd. Hann stendur mest 0,4 m hár. Staðsetning garðsins í mýrinni bendir helst til að hann hafi verið áveitumannvirki.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Varmadalur, 1

Garðurinn í mýrinni (GK-277:011)

GK-277:012 Grafamýri heimild um mógrafir

64°19.611N 21°68.135V

Í Jarðabók Árna og Páls er þess getið að mótak til eldiviðar og torfrista og stunga hafi verið sæmileg í Varmadal. Í örnefnaskrá segir: "Nær bæ [en Langimelur] upp og vestur af bænum er Grafamýri, sem dregur nafn sitt af mógröfum sem þar eru. Hún skiptist í Vesturgrafamýri, sem verið er að rækta og Austurgrafamýri, báðar ræktaðar 1967". Ekki kannaðist Jón Sverrir Jónsson heimildamaður við aðrar mógrafir eða torfristu í Varmadal en þá sem hér er lýst. Eins og fram kemur í örnefnaskrá eru báðar mýrarnar löngu framræstar. Á þessu svæði voru, samkvæmt Jóni Sverri Jónssyni, miklar mógrafir norðarlega í allri mýrinni. Þetta svæði er 400-500 m norðan og norðvestan við bæ 001. Þar sem grafirnar voru er nú framræst grasi gróðið svæði, sundurskorið af skurðum. Ekki er lengur skýr merki mógrafa að finna á þessum slóðum.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Varmadalur, 2 og JÁM III, 336

GK-277:013 garðlag túngarður

64°19.327N 21°67.915V

Túngarður lá áður umhverfis hluta túna í Varmadal. Jón Sverrir Jónsson man eftir löngum garðkafla niður við á og samkvæmt túnakoti mæti ætla að 1916 hafi túngarðurinn verið sýnilegur á rúmlega 200 m kafla á þessum slóðum. Þessi hluti er hins vegar horfinn. Túngarðurinn sést hins vegar á a.m.k. tveimur stöðum. Annars vegar sést hann á um 20 m kafla í vesturenda Vesturbrekku. Þar má greina túngarðinn frá jafnsléttu og upp brekkukambinn á 20 m kafla. Garðinn má svo aftur greina rúmlega 170 m ANA þar sem hann liggur skammt frá brekkubrúninni á 70 m kafla. Garðlagið sést í mikilli, grasi gróinni brekku vestan og norðvestan bæjar.

Vestara garðlagið er um 20 m langt og liggur austur-vestur í brekkunni. Það er allt að 1,5 m á breidd en 0,3 m á hæð. Garðlagið fjarar út stuttu áður en brekkubrúninni er náð. Brekkan er þýfð og grasi gróin á þessum slóðum og ekki loku fyrir það skotið að frekari mannvistarleifar kunni að leynast undir sverði þó þær séu nú illgreinilegar á yfirborði. Um 10 m norðan við garðinn er t.d. stór dæld í brekkuna þar

Túngarðurinn (GK-277:013) vestast í Vesturbrekku

sem ætla mátti að grafið hafi verið út úr henni og á fleiri stöðum má greina hryggi og dældir í brekkunni sem þó eru of óljós til að hægt sé að fullyrða um að þau séu manngerð. Aftur má greina garðlagsbút rúmum 170 m ANA við austurenda garðlagsins sem fyrst var lýst. Þetta garðlag liggur ANA-VSV. Það er mjög óljóst vestast og það er erfitt að rekja það fyrstu 30-40 m. Þá verður þar skýrara og er greinilegt á um 30 m löngum kafla. Garðurinn er um 1 m á breidd en 0,2 m á hæð. Bæði eru garðlögin hlaðin úr torfi og mjög sigin. Garðlögin sjást á svæði sem samtals er um 260 m langt og snýr ASA-VNV.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Túnakort 1916

GK-277:014 Brúarreitur frásögn vað 64°18.928N 21°67.903V

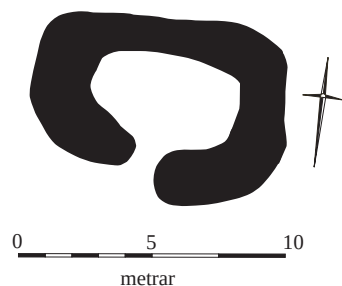
"Þá er Brúarreitur sunnan við brúna,..." segir í örnefnaskrá. Umrædd brú er fremur nýleg og er fyrsta brúin á þessum stað. Áður en brúin var lögð var hins vegar vað á ánni um 130 m suðvestan við brúna. Vaðið var 450 m SSV við bæ 001 og lá gamli sýsluvegurinn 010 um það og áfram til um 70 m til norðurs. Gamall vegur liggur að vaðinu beggja vegna Leirvogsár. Áin er fremur breið og þægileg yfirferðar á þessum stað. Vaðið liggur yfir ána NNA-SSV.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Varmadalur, 2

GK-277:015 tóft útihús 64°19.331N 21°67.270V

Lítill tóft, líklega af útihúskofa, er um 210 m vestan við bæ 001 en ofan (norðan) við túnskikann Nýjaland. Tóftin er um 20 m norðan við vegarslóða sem liggur að bæ (Varmadal I og II), í brekkurótum Vesturbrekku. Tóftin er neðst í Vesturbrekku í graslendi.

Tóftin er einföld. Hún er 8,5 X 6 m stórt og snýr austur-vestur. Op virðist hafa verið á miðjum suðurvegg. Engar grjóthleðslur sjást í tóftinni. Hún er mest 0,4 m á hæð. Norðurveggur tóftarinnar er að hluta byggður inn í brekkuna og er óverulegri en aðrir veggir.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Varmadalur, 2

Tóftin (277:015) er afmörkuð á ljósmyndinni með rauðum hring

GK-277:016 garðlag kálgarður 64°19.344N 21°66.850V

Mikil brekka liggur nálæga austur-vestur fast ofan við heimatúnin í Varmadal. Hún er um 800 m löng og er austurhluti hennar, ofan (norðan) við bæ nefndur Austurbrekka en vesturhlutinn Vesturbrekka. Í þessari brekku eru miklar leifar garðlaga ofan og austan við bæ 001. Brekkan er grasi gróin og nokkuð brött á kafla. Deiglendisflákar eru hér og þar í brekkunni. Brekkan snýr mót suðri.

Garðlögin má greina á um 140 X 50 m stóru svæði. Ekki er víst að þau hafi öll verið byggð á sama tíma eða í sama tilgangi en þau eiga það þó sammerkt að líklegast eru þau öll

byggð fyrir e.k. ræktun og víða í brekkunni má sjá ræktunarstalla. Garðlögin hverfa á köflum í deiglendið og öll hverfa þau í umrót eða skurði við brekkuræturnar. Garðlögin eru hlaðin úr torfi en þau eru misgreinileg. Þar sem þau eru greinilegust eru þau 1,4 m á breidd en 0,4 m á hæð. Hér verður legu garðlaganna lauslega lýst og hefst lýsingin norðvestast. Þar eru garðlög sem líklegast eru leifar af gerði sem gæti hafa verið um 40 X 30 m stórt og snúið norður-suður. Stór hluti gerðisins er útflattur og horfinn, sér í lagi suðvesturhornið. 20-25 m vestan við þetta gerði eru fjölmörg garðlög sem ganga þvers og kruss á svæði sem er um 25 X 35 m stórt og snýr NNV-SSA. Frá norðausturhorni þessa svæðis eru svo 10-15 m að greinilegu, löngu garðlagi sem liggur ASA-VNV í brekkunni og er um 60 m langt. Það endar við skurð sem er neðst í brekkunni og er austasta garðlagið á svæðinu

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Leifar vestustu garðlaganna (GK-277:016) eru sýndar á ljósmynd með rauðri línu

Austasta garðlagið á svæðinu

GK-277:017 garðlag

64°19.332N 21°67.643V

Heimarafstöð var í Varmadal. Fyrst var rafstöð byggð árið 1932 um 300 m ANA við bæ 001. Þar var hlaðinn garður úr torfi sem náði frá Leirvogsá og að litlu rafveituhúsi tæpum 300 m ANA við bæ 001, 40-50 m sunnan við sumarbústaðinn Dal. Þessi rafstöð var aðeins í notkun í 3 ár en þá var byggð steinsteypt heimarafstöð á Leirvogsá um 440 m ANA við eldri rafstöðina og 770 m ANA við bæ 001. Þessi staður telst ekki til fornleifa samkvæmt skilgreiningu laganna þar sem miðað er við minjastaði 100 ára og eldri en er hér skráður sem "núttímaminjar" þ.e. minjar um verkhætti sem tíðkuðust í sveitum hér á landi á 20. öld en minjar um eru óðum að hverfa. Hér eru báðar heimarafveiturnar skráðar

Garðlagið sem lá að eldra rafveituhúsi

Leifar yngri rafstöðvar (GK-277:017)

undir sama númeri. Merki yngri rafstöðvarinnar eru nokkuð heilleg en steinsteyptar leifar hennar sjást beggja vegna Leirvogsár nálega þar sem Gljúfrin byrja. Eldri minjarnar eru á flötum árbakka þar sem umhverfi hefur mikið verið breytt á undanförunum árum.

Engin ummerki sjást um eldra rafstöðvarhúsið. Garðurinn sem lá að því sést hins vegar ennþá á um 30 m kafla og snýr nálega austur-vestur. Garðlagið er neðst (syðst) í grasi gróinni brekku, í suðurjaðri sumarbústaðalóðar. Garðurinn hefur verið mun lengri en hverfur í umrót austar og vestar. Garðurinn er mest 0,6 m á hæð en 1-1,5 m á breidd. Hann var byggður til að veita vatni að rafstöðinni. Hann er greinilegri eftir því sem vestar dregur. Norðurhlið hans er inni í brekkunni en suðurbrúnninn er skýr. Leifar mannvirkja yngri heimarafveitunnar eru steinsteyptir stólpar beggja vegna Leirvogsár

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: JÁM III, 336

GK-277:018 brunnur

64°19.030N 21°67.735V

Góður brunnur var 80-100 m norðvestan við bæinn 001, í brekkunni ofan (norðan) hans. Brunnurinn var notaður eins langt aftur og Jón Sverrir Jónsson, heimildamaður, man. Hann telur að ekki hafi verið öðrum brunnum að dreifa á jörðinni og að þessi brunnur hafi sjálfsgagt verið notaður lengi fyrir hans tíð. Brunnurinn er á lítilli syllu í grasi gróinni brekku sem er ofan (norðan) við bæ 001. Brunnurinn var góður og brást aldrei og var vatn notað úr honum fram á allra síðustu ár. Brunnurinn var náttúrulegur og ekki grjóthlaðinn. Hann er byrgður en sést enn.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

GK-277:019 frásögn af þúst

64°19.369N 21°67.245V

Jón Sverrir Jónsson, heimildamaður, man eftir óljósri þúst hjá Mjólkurbrúsapallinum í Varmadal, um 360 m suðvestan við bæ 001, til móts við brúna í landi Varmadals. Mjólkurpallurinn var fast ofan við malarslóða sem liggur á þessum slóðum og þústin var við pallinn. Ummerki um hvort tveggja eru nú alveg horfin. Grasi gróin slétta, utan túna, er nú á þessum stað.

Jón Sverrir Jónsson vissi ekki hvaða tilgangi þústin hafði þjónað en sagði allt eins líklegt að hún hefði ekki verið mjög gömul og e.t.v. tengst mjólkurpallinum á einhvern hátt.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

GK-277:020 þúst

64°19.309N 21°67.904V

Lítið hús, byggt úr torfi, grjóti og steypu, stóð áður á brekkubrúnninni, um 140 m norðaustan við bæ 001. Í kofanum voru geymdar kartöflur fyrst þegar Jón Sverrir Jónsson, heimildamaður, man eftir sér. Við fjárskiptin á 5. áratugnum var ekkert fé á bænum í tvö ár. Þá voru fengnar 9 skjátur að vestan og fyrsta árið voru þær hafðar í þessum kofa. Umhverfis er grasi gróin slétta en beint suður af kofastæðinu tekur við brött brekka til suðurs.

Enn má greinilega sjá hvar kofinn hefur staðið. Þar er dæld í yfirborðið og einnig má sjá steypuleifar hér og þar. Samkvæmt ummerkjunum mætti ætla að kofinn hefði verið nálega 9-10 X 4-5 m stór og að hann hafi snúið ANA-VSV. Kofanum var rutt út um 1960. Ekki er víst að kofinn hafi verið byggður nógu snemma til að teljast fornleif í lagalegum skilningi en hann var byggður vel fyrir 1940 og að mestu leyti með hefðbundnum aðferðum og er því hafður með í skránni.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Staðsetning kartöflugeymslunnar (GK-277:020) fram á brekkubrúnninnisést vel á myndinni

5. Minjar í hættu vegna nýs deiliskipulags í Varmadal

Að lokinni heimildakönnun og vettvangsrannsókn er ljóst að í Varmadal eru þekktir 20 minjastaðir. Hér er hins vegar athyglinni beint að þeim 176,98 ha reit sem tekinn er til deiliskipulags en þar eru þekktir 13 minjastaðir. Rétt er að geta þess að það svæði sem utan deiliskipulagsreits (8,6 ha) er í raun það svæði þar sem minjadreifing er hvað þéttust og mestar líkur er á að rekast á umfangsmiklar fornleifar. Á þessu svæði er bæjarhóllinn og flest útihúsanna og þar er líklegt að megi finna undir sverði öskuhaugar og fleiri sambærilegar minjar um fyrri tíð. Reglan um dreifingu minjastaða er sú að flestir þeirra eru í og við heimatún en þeim fækkar hlutfallslega eftir því sem fjær dregur bæ. Innantúns eru líkur á að mannvistarleifar leynist undir sverði einnig mun meiri en annars staðar. Til að koma í veg fyrir að minjum verði spillt eða leggja þurfi út í mikinn kostnað við að bjarga fornleifum sem ógnað er gjarnan mælt með að forðast allar umfangsmiklar framkvæmdir í heimatúnum gamalla jarða. Samkvæmt túnakorti frá 1916 er stærstur hluti heimatúna í Varmadal á svæði sem er utan deiliskipulagsreits. Vestasti hluti túna er þó á því svæði sem tekið er til skipulags og er þar að finna útihústóft (277:015), leifar af túngarði (277:013) og þar eru einnig heimildir fyrir öðru útihúsi (277:005).

Allir staðirnir 13 sem voru innan deiliskipulagsreits töldust í hættu vegna framkvæmdanna enda er ráðgerð íbúðahúsabyggð á svæðinu sem mun án efa gjörbreyta landslagi og minjum. Þó er ljóst að minjunum kann að vera mismikil hætta búin og mun því nauðsynlegt að endurmeta hættumatið þegar tillögur að skipulagi liggja fyrir.

Innan skipulagsreitnum eru eftirfarandi minjastaðir:

- GK-277:005 fjárhús
- GK-277:006 traðir
- GK-277:008 stekkur
- GK-277:009 byrgi
- GK-277:010 leið
- GK-277:011 áveita
- GK-277:012 mógrafir
- GK-277:013 túngarður
- GK-277:014 vað
- GK-277:015 útihús
- GK-277:017 heimarafstöð
- GK-277:019 óþekkt hlutverk
- GK-277:020 kartöflugeymsla

Eins og oft er raunin með jarðir sem haldist hafa í byggð fram á allra síðustu ár hefur fornleifum þegar nokkuð verið rótað á jörðinni. Af þeim fornleifum sem þekktar eru á skipulagsreitnum í Varmadal hafa allar yfirborðsleifar horfið á 4 minjastöðum (277:005, 006, 012 og 019) og öðrum 4 minjastöðum hefur verið raskað að töluverðu leyti (277:010, 013, 017 og 020). Leifar hluta af síðarnefndu minjastöðunum má enn finna og í raun er ekki útilokað að leifar hinna staðanna fjögurra kunni að leynast undir sverði.

Innan skipulagsreits eru 5 fornleifar sem enn eru alveg óraskaðar. Þetta eru fornlegar leifar stekkjargil (277:008), hellir upp af Byrgishyl (277:009), áveitugarður við Kjóagarð (277:011), vað á Leirvogsá (277:014) og tóft sem líklega er af útihúsi rúmum 200 m vestan við bæ í Varmadal (277:015).

Eins og áður kom fram er erfitt að meta á þessu stigi hversu mikil hætta hverjum minjastað er búin vegna fyrirhugaðrar íbúðahúsabygginga. Æskilegt væri að fornleifaskrá þessi yrði höfð til hliðsjónar þegar unnið er að skipulagi deiliskipulagsreitsins og jafnframt að það verði gert í góðri samvinnu við Fornleifavernd ríkisins.

Það er Fornleifaverndar ríkisins að ákveða hvort leyfilegt sé að hefja/halda áfram með framkvæmdir innan skipulagsreitsins og þá með hvaða skilyrðum. Í skýrslulok er rétt að minna á að við framkvæmdir verður að hafa í huga að fornleifar geta komið óvænt í ljós og þá þarf að stöðva framkvæmdir vegna þess þar til úrskurður Fornleifaverndar ríkisins er fenginn sbr. 20. gr. þjóðminjalaga.

Heimildaskrá

DI: *Diplomatarium Islandicum eða Íslenzkt fornbréfasafn* I-XVI. 1853-1976. Kaupmannahöfn og Reykjavík.

ÍF: *Íslenzk fornrit (I. bindi- Íslendingabók, Landnámabók)*. 1933-. Hið íslenska fornritafélag. Reykjavík.

JÁM: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 1990. 1-11, Kh. 1913-43; 12-13, Reykjavík.

JJ: J. Johnsen. 1847. *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn.

Sýslu- og sóknarlýsingar: *Landnám Ingólfs: safn til sögu þess*. 1935-1939. Félagið Ingólfur. Reykjavík.

Þorsteinn Jónsson. 1998. *Kjalnesingar: ábúendur og saga Kjalarneshrepps frá 1890*. Byggðir og bú. Reykjavík.

Óútgefið efni

Túnakort. Túnakort Varmadals. (Þjóðskjalasafn Íslands).

Ö-Varmadalur: Örnefni í Varmadal. Jón Jónsson bóndi gaf upplýsingar. Ari Gíslason skráði. Lesið upp fyrir hann 20/9 1967 og gerði hann smávægilegar lagfæringar. (Örnefnastofnun Íslands)

Hnitaskrá í ISN93		
Pkt	X-hnit	Y-hnit r a
GK-277:001	370062.820	412768.450
GK-277:002	370051.775	412769.437
GK-277:003	369984.320	412766.281
GK-277:004	369919.824	412772.001
GK-277:005	369705.400	412868.600
GK-277:006	370070.512	412755.630
GK-277:007	370050.986	412746.163
GK-277:008	370544.500	413010.300
GK-277:009	371134.800	413111.600
GK-277:10A	369852.370	412449.324
GK-277:10B	369846.256	412508.889
GK-277:10C	369808.387	412526.640
GK-277:10D	369742.116	412595.870
GK-277:10E	370307.400	413583.400
GK-277:10F	370870.700	413614.200
GK-277:10G	370803.400	413577.500
GK-277:10H	370770.300	413559.800
GK-277:10I	370735.000	413559.000
GK-277:10J	370653.900	413550.300
GK-277:011	369662.800	413524.700
GK-277:11A	369635.200	413453.400
GK-277:11C	369682.700	413592.100
GK-277:012	369754.700	413144.800
GK-277:013	369848.031	412823.085
GK-277:13A	369829.293	412822.098
GK-277:13C	370058.875	412869.829
GK-277:13D	370082.346	412875.944
GK-277:13E	370168.341	412857.995
GK-277:014	369835.013	412378.911
GK-277:015	369852.567	412803.755
GK-277:016	370161.043	412815.195
GK-277:16A	370168.341	412817.167
GK-277:16C	370158.874	412826.043
GK-277:16D	370164.199	412805.531
GK-277:16E	370149.406	412807.306
GK-277:16F	370154.140	412790.343
GK-277:16G	370128.105	412826.240
GK-277:16H	370125.541	412793.894
GK-277:16I	370128.302	412833.932
GK-277:16J	370105.226	412845.767
GK-277:16K	370099.111	412823.676
GK-277:16L	370169.327	412830.974
GK-277:16M	370225.539	412815.590
GK-277:017	370365.600	412820.900
GK-277:17A	370821.600	412928.600
GK-277:17C	370392.597	412817.365
GK-277:018	369980.376	412823.873
GK-277:019	369921.402	412489.560
GK-277:020	370175.441	412856.417

Heiti mældra punkta

- GK-277:001 = Varmadalur

GK-277:002 = heimild um útihús

GK-277:003 = heimild um útihús

GK-277:004 = heimild um fjárhús

GK-277:005 = heimild um fjárhús

GK-277:006 = heimild um traðir

GK-277:007 = Hundareitur

GK-277:008 = Stekkurinn, tóft

GK-277:009 = Byrgishylur, byrgi

GK-277:010 = Sýsluvegur
- GK-277:011 = Kjóagarðar, áveita

GK-277:012 = Grafamýri, mógrafir

GK-277:013 = garðlag, túngarður

GK-277:014 = Brúarreitur, vað

GK-277:015 = tóft, útihús

GK-277:016 = garðlag, kálgarður

GK-277:017 = garðlag

GK-277:018 = brunnur

GK-277:019 = frásögn af þúst

GK-277:020 = þúst

Kortagerð: Landform ehf.

Skýringar

- Jarðamörk Varmadals
- GK-277:004 Skráðar fornleifar af Fornleifastofnun Íslands
- Fornleif/garðlag
- Fornleif/sýsluvegur

Skráðar fornleifar í Varmadal á Kjalanesi

Uppdráttur byggður á fornleifaskráningu Varmadals sem fram fór í janúar og febrúar 2006.
Birtist í skýrslu FS302-05261.
Punktar eru mældir í WGS 84 og varpað yfir í ISN93
Teikn. nr. 002 10. apríl 2006

